

Ústavní změny ve prospěch posilování autonomie

Třináct nových pozměňovacích návrhů, jejichž podstata spočívala v novém definování vztahu federace, republik a autonomních oblastí, schválil jugoslávský parlament měsíc po kosovských demonstracích, 26. prosince 1968.⁷³⁵ Ústavní dodatek VII sice autonomie přímo zmiňoval, nicméně na republiky je nepovýšil. Kosovské demonstrace parlament v tomto rozhodnutí nejspíš jen utvrdily.

Dodatek VII nově stanovoval konstituční prvky jugoslávské federace a výslovně přitom zdůrazňoval, že „*SFRJ tvoří (kromě dalších pěti republik – pozn. V. Š.) ...Socialistická republika Srbsko se Socialistickou autonomní oblastí Vojvodinou a Socialistickou autonomní oblastí Kosovo v jejím rámci*“.⁷³⁶ Obě oblasti se tak staly konstitučním prvkem jugoslávského federalismu a Autonomní oblast Kosovo a Metochie se jím i do jugoslávské ústavy dostává ve svém novém názvu *Socialistická autonomní oblast Kosovo*. Toto její postavení stvrzuje dodatek VIII jenž v dvoukomorovém federálním parlamentu určuje, že sněmovna národů (veče národa) je sněmovnou poslanců, resp. delegátů z republik a autonomních oblastí!⁷³⁷ Mimořádně důležitý pro posílení autonomních pravomocí byl dodatek XVIII, podle něhož „pracující“ oblasti pomocí mocenských a samosprávných orgánů prakticky organizují veškerý život oblasti s tím, že ústavou stvrzená práva a povinnosti autonomních oblastí zaštituje přímo federace! Srbský parlament a vláda tedy nemohly samovolně měnit zmocnění AO. V případě, že by oblastní parlament přijal zákon, který by nebyl v souladu s federálními zákony, opět do doby rozhodnutí jugoslávského Ústavního soudu platily zákony federální, nikoli republikové. Dodatek obsahoval také postulát o tom, že území oblasti nelze měnit bez souhlasu parlamentu autonomní oblasti (!) a ustavoval také Nejvyšší soud oblasti, jenž na území AO vykonává práva a povinnosti nejvyššího republikového soudu. Parlament oblasti se navíc s ústavními stížnostmi mohl obracet

---

735 Důležitá zasedání byla v Jugoslávii často směřována na data náboženských svátků, aby tak byla zdůrazněna distance státu i jeho představitelů od církevní tradice. Vánoce i Velikonoce, o svatodušních svátcích ani nemluvě, ať již slavené podle gregoriánského nebo, v případě pravoslavných, podle juliánského kalendáře, byly pouze soukromou záležitostí věřících rodin, které ze zákona sice měly právo požádat o volno, obvykle tak ale, z utilitárních důvodů (aby neupozorňovaly na to, že nejsou „vypořádány s náboženskou otázkou“) nečinily. Vánoce v Jugoslávii podle sovětské tradice „nahrazovaly“ bouřlivé oslavy Nového roku.

736 Službení list SFRJ, č. 55/1968.

737 Na tuto často přehlíženou parlamentní charakteristiku upozorňuje BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okvir pri privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945-1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 400-401.

přímo na Ústavní soud Jugoslávie bez republikového mezistupně. Tímto ústavním dodatkem tedy získalo Kosovo (a také Vojvodina) značnou nezávislost na Srbsku. Dodatek XIX pak zrovnoprávnil jugoslávské menšiny, podle novelizace nově nazvané jako „národnosti“, s „konstitučními“ národy.⁷³⁸

Toto „rozvolnění“ ve vztahu k mateřské republice ještě prohluboval dodatek XX, přijatý v dalším kole ústavních novelizací v červnu 1971. Podle něj již Jugoslávie nebyla pouze státem „dobrovolně sjednocených a rovnoprávných národů“, ale také jejich „socialistických republik, jakož i Socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, jež se nacházejí v rámci Socialistické republiky Srbsko“ (článek 2). Ve 4. článku XX. dodatku se autonomní oblasti charakterizují jako „socialistická samosprávná demokratická společensko-politická společenství, v nichž pracující, národy a národnosti realizují suverénní práva, a když je to ve společném zájmu pracujících, národa a národnosti republiky jako celku určeno Ústavou Socialistické republiky Srbska – pak také republiky“. S republikou tedy autonomie musely spolupracovat pouze v určitých a ústavou přísně regulovaných případech!⁷³⁹ V orgánech federace bylo podle dodatku XXIX, odst. 2, nutno republikám i autonomním oblastem zabezpečit rovnoprávnou účast a odpovědnost. Posílení „federálního“ charakteru autonomií zaručoval i dodatek XXXVI, ustavující Prezidium SFRJ, jež navenek zastupovalo SFRJ doma i v zahraničí, založené na základě „rovnoprávného zastoupení republik a odpovídajícího zastoupení autonomních oblastí“, které takto měly zajištěn „bezprostřední podíl na realizaci Ústavou SFRJ daných práv a povinností federace“. Jediný rozdíl mezi zastoupením republik a autonomních oblastí v prezidiu spočíval v tom, že vedle předsedů parlamentů republik a autonomních oblastí delegovaly parlamenty republik do prezidia ještě další dva členy, zatímco autonomní oblasti pouze jednoho.⁷⁴⁰ Také do federální vlády bylo podle dodatku XXXVIII, čl. 1 odst. 3, nutno zvolit stejný počet členů z každé republiky a „odpovídající“ počet členů z každé autonomie, podobně jako do dalších celostátních orgánů.⁷⁴¹

Celkově po přijetí ústavních dodatků nebylo možné žádné problémy federálního charakteru řešit bez účasti autonomních oblastí. Postavení republik a autonomních oblastí se tak stává v podstatě rovnoprávné. Také případné ústavní změny a novelizace mohly být do budoucna prováděny pouze se souhlasem všech republik a autonomních oblastí! Autonomní oblasti, jak vyplývalo z XXVIII. dodatku, měly také plnou

⁷³⁸ Službení list SFRJ, č. 55/1968.

⁷³⁹ Službení list SFRJ, č. 29, 1971.

⁷⁴⁰ Tamtéž.

⁷⁴¹ Znění částí dodatků 29 a 38 citováno podle BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okviri privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945-1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 401.

finanční samostatnost, jež s sebou nesla i vytvoření národních bank autonomií, rovnoprávných s národními bankami republik. Otevřena tak byla i možnost, aby autonomie rozvíjely svou vlastní mezinárodní spolupráci. „Nezávislost“ autonomií vyplývala i z jejich práva na založení vlastního ústavního soudu, jenž nahrazoval dosavadní oddělení republikového Nejvyššího ústavního soudu. Autonomie mohly prakticky nezávisle vykonávat všechny politické, vládní i administrativní funkce!⁷⁴²

Přijetím ústavních dodatků tak v Jugoslávii počal proces oslabování centra, rozvolňování federální mechanismů a naopak posilování jednotlivých republik, resp. moci republikových oligarchií a establishmentu autonomií. Celý proces ústavní novelizace vyústil v přijetí nové ústavy SFRJ v roce 1974, o níž bude řeč níže, nicméně tato ústava již stávající „konfедераční novelizace“ příliš nerozšířila.

Změny přijaté během „novelizačního hnutí“, jakkoli dalekosáhlé a v Evropě ojedinělé, ovšem neuspokojovaly ani oficiální kosovské mocenské struktury, ani neoficiální nacionalisticko-separatistickou linii. Stále častěji se i z oficiálních míst činily pokusy o povýšení Kosova na republiku. Když už to nešlo de iure, tak alespoň de facto. Politici autonomií, a to nejen kosovské, ale zejména vojvodinské, vystupovali a svou řídicí činnost prováděli tak, jako by oblasti republikami byly. Nebývale posílené postavení autonomií totiž umožňovalo i výklady, které jejich „samostatnost“ dále prohlubovaly.

Tak již na zasedání Komise pro ústavní otázky Kosova při oblastním parlamentu (skupštině) 18. října 1971 předseda parlamentu Ilijaz Kurteshi zdůrazňoval, že ústavní novelizace konstituují Srbsko zcela nově tak, že autonomie sice zůstávají oficiálně v rámci republiky, nicméně jsou, jakožto „*konstituční prvek jugoslávského federalismu, zcela nezávislé a představují důležitý faktor politiky na úrovni Jugoslávie*“. V souvislosti se 4. článkem XX. dodatku pak prosazoval, aby jako společné funkce na úrovni republiky zůstaly pouze ty naprosto nezbytné, jež však ani tak nesmí v žádném případě „*poškodit samostatnost a plnou autonomnost oblastí*“. Hovořil tedy v podstatě o autonomiích jako o samostatných federálních jednotkách!⁷⁴³

Podle výkladů kosovských právních expertů autonomie nadále nemohly být chápány jako provincie většího státu, ale jako právní subjekty, jež s republikou pojí pouze zájem na naplňování (ústavou republiky) taxativně vyjmenovaných společných funkcí. Z tohoto hlediska, protože

742 AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima. VI. díl, složka 1971, pisanje „Rilindje“ u vezi sa ustavnim promenama. GAŠI, O. - FERIZI, J.: *Konstitutivnost nije zastupljenost, nego funkcija* (10. dubna 1971).

743 AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima. VI. díl, složka 1971, pisanje „Rilindje“ o ustavnim promenama u republici, s. 2.

postavení autonomií je již určeno federální ústavou, by se podle pravidla, že republikovou ústavou nelze definovat to, co je již stvrzeno ústavou federální, nemělo o postavení autonomií v republikové ústavě vůbec mluvit! Zákonodárná moc autonomií neměla být republikovým zákonodárstvím vůbec ovlivňována!⁷⁴⁴

Různé možnosti výkladu ústavních dodatků využili vzápětí např. členové Rady Univerzity v Prištině, kteří na svém říjnovém zasedání rozhodli, aby ze záhlaví diplomů z kosovských fakult zmizelo označení „Socialistická republika Srbsko“. Diplomy měly nadále v záhlaví uvádět *Socialistická federativní republika Jugoslávie – Socialistická autonomní oblast Kosovo*, což, podle většinového názoru členů komise (proti návrhu hlasovali pouze dva srbští členové rady), mělo přesně odrážet nový status oblasti po přijetí ústavních doplňků.⁷⁴⁵ Rozhodnutí rady vyvolalo vzápětí reakci studentů srbské a černohorské národnosti, kteří svoji nespokojenost s opatřením rady univerzity vyjádřili na shromáždění 3. prosince 1971 na prištinské právnické fakultě. Studenti upozorňovali na to, že se díky majorizaci albánského studentstva nemohou angažovat v studentských organizacích (požadovali paritní zastoupení), díky tomu prý také dostávají menší přiděly míst na kolejích (z 1 738 celkem 136), hlavně však, že odmítají přijímat diplomy, z nichž by byl vypuštěn název SR Srbska!⁷⁴⁶ Nic z jejich požadavků se jim však prosadit nepodařilo.

Konfederativní ústava

Novou jugoslávskou ústavu, jež vplynula z „novelizačního hnutí“ let 1967–1971, přijaly politické elity jednotlivých jugoslávských republik i nejvyšší arbitr Josip Broz Tito (byť ten prý s nevelkým nadšením) dne 21. února 1974. Ústava o 406 člancích, tedy na podobný vrcholný právní akt neobyčejně obsáhlá, zaváděla řadu nových a podle mnoha právních analytiků často i sporných ustanovení, a to jak v delegačním a volebním systému,⁷⁴⁷ tak v záležitostech ekonomických (tzv. podniky sdružené prá-

744 Tamtéž, nedeljni komentar, objavljen i Rilindji 18. 6. 1971 u vezi sa diskusijom Reufi Kadrija na sednici CK SKS: STAVILJECI, Esad: *Autonomija u drugoj fazi ustavnih promena*, s. 2.

745 Tamtéž, pisanje „Rilindje“ o ustavnim promenama u republici 19. 10. a 21. 10. 1971, s. 2.

746 *Raspelo Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohii*, s. 172–173 (AJBT, KPR II-4-b. kart. 169, Výtah z materiálů studentského shromáždění, poslaných J. Brozu Titovi).

747 Delegátský systém měl podle jugoslávských teoretiků nahrazovat nedostatky východních i západních zastupitelských systémů a umožňovat skutečnou názorovou pluralitu. „Delegát“ byl nový pojem, označující nejen představitele parlamentu (tedy poslance), ale i člena „delegací“, kterého zvolily poté, co i samy byly zvoleny nižšími „delegacemi“. Podle tohoto systému tedy volili jugoslávští občané hned několikrát – v pracovním kolektivu, v místě bydliště a ve společenských organizacích – tzv. delegace, které pak určovaly ze svého středu delegáty do jednotlivých zastupitelských sborů. V tomto systému vícenásobných voleb ovšem měli občané možnost volit pou-

ce, samosprávný systém atd.), které ve skutečnosti nikdy pořádně nefungovaly.

Kritici ústavy z větší části právem tvrdí, že tento nový nejvyšší jugoslávský právní dokument znemožnil efektivní působení federálních orgánů, čímž napomohl dezintegračním trendům, a navíc svými nejasnými a dvojznačnými formulacemi umožnil odvolávat se na jeho ustanovení i separatistickým silám, které zneužívaly zejména články o sebeurčení národa, státnosti (suverénnosti) republik a federativním statusu autonomních oblastí. Tyto články a ustanovení ústavy je proto nutno poněkud přiblížit.

Základní princip nové ústavy tvořil postulát, podle něhož byl jugoslávský svazový, resp. federální stát přes veškerou třídní rétoriku založen na dohodě jednotlivých konstitutivních jugoslávských národů, v níž získaly rovnoprávné postavení i některé národy, které do té doby nebyly vedeny jako národy konstitutivní. Šlo především o muslimské obyvatelstvo slovanského původu obývající Bosnu a Hercegovinu,⁷⁴⁸ které bylo v roce 1971 označeno jako plnoprávný národ, nazvaný podle vyznání národem muslimským (v jednoslovném názvu Muslimové). Takovéto řešení bylo v komunistickém státě propagujícím ateismus zvláštní, a pro ty z „muslimů“, kteří byli s „náboženskou otázkou vyrovnání“, také poněkud zavádějící, byť kulturní muslimské zvyklosti většinou dodržovalo i náboženství nepraktikující obyvatelstvo. Nekonstitutivní národy, žijící na území SFRJ, včetně nejpočetnějších Albánců a Maďarů, si zachovaly v nové ústavě rovnoprávný statut „národnosti“, přijatý již XIX. ústavním dodatkem.

Článek 1 ústavy definoval SFRJ jako „... státní společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, které jsou začleněny do svazku Socialistické republiky Srbska, založené na moci a samosprávě dělnické třídy a všech pracujících lidí“, a dále že je „socialistickým samosprávným demokratickým společenstvím pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností“.⁷⁴⁹

O republikách se v článku 3 hovořilo jako o státech založených na „suverenitě národa“ a „...společenstvích pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností“.

---

ze na nejnižším stupni. Chválený „delegátský systém“ tak ve skutečnosti ještě více vzdálil poslance federálního parlamentu od voličské základny, jíž nebyl zodpovědný bezprostředně (i když v rámci komunistického parlamentního systému je tato odpovědnost relativním pojmem), ale pouze zprostředkovaně, pomocí dílčích delegačních skupin. Viz DIMITRIJEVIĆ, Vojin: *Sukobi oko ustava iz 1974*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd 1996, s. 45°.

748 Kromě Bosny a Hercegoviny slovanští muslimové žili a žijí také na Kosovu a v oblasti bývalého Novopazarského sandžaku, rozděleného po balkánských válkách mezi Srbsko a Černou Horu.

749 *Ustav SFRJ*. Službeni list SFRJ č. 9/1974.

Tyto formulace jasně naznačovaly směřování ke konfederativní struktuře jugoslávské federace. Republiky v ní byly definovány jako státy, samotná federace ovšem pouze jako státní společenství, v jehož kontextu se, na rozdíl od republik, nepoužíval termín suverénnost. Z ústavy přitom vypadlo označení Jugoslávie jako společenství jihoslovanských národů a stát tak zůstal pouze jakýmsi ideologickým projektem bez etnické osnova své jednoty. Etnická příbuznost v tomto novém konceptu nehrála žádnou roli. Jugoslávie tak zcela změnila základ své identity, neboť v počátcích své předválečné existence byla zformována jako společenství jižních Slovanů, kteří měli vytvořit (alespoň podle idejí Aleksandra Karadjordjeviće) jednu jednotnou jugoslávskou národnost, a také poválečný koncept socialistické Jugoslávie, budovaný v letech 1945–1966, byl založený na ideologii „bratrství a jednoty“, vyplývající především z etnické příbuznosti jihoslovanských národů.

V úvodu ústavy stála preambule o tom, že „*Národy Jugoslávie, vycházejíce z práva každého národa na sebeurčení, zahrnuje v to i právo na odtržení... se spojily ve svazovou republiku svobodných a rovnoprávných národů a národností a vytvořily tak socialistické federativní společenství pracujících lidí – Socialistickou federativní republiku Jugoslávii*“. Procedura, jíž by bylo možno právo na odtržení využít, ovšem ústavou regulována nebyla, což se po roce 1990 stalo výraznou komplikací.

Nová ústava multietnické Jugoslávie tak vlastně protlačila do prvního plánu národní identitu. Úvodní článek a preambule ústavy o tom, že Jugoslávie je federálním státem majícím formu státního společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jinými slovy říká, že republiky patří národům... Nicméně mnozí příslušníci jugoslávských národů nežili v důsledku historického dědictví, které si nesly z minulých monarchií (habsburské a osmanské), pouze v rámci svých republik. Tato ústavní definice se proto do budoucna ukázala jako kámen úrazu jugoslávské státnosti.⁷⁵⁰ Na rozdíl od předcházející ústavy z roku 1963 pak suverenita státu nespočívala na občanech, nýbrž na suverénních právech, jež národy a národnosti užívají v socialistických republikách, socialistických autonomních oblastech a v SFRJ (je-li to ovšem v jejich společném zájmu).⁷⁵¹

Moc tak byla z federální úrovně decentralizována na úroveň republikovou. Každá ze šesti jugoslávských republik a dvou autonomních oblastí měla vlastní centrální banku a oddělenou policii (a také jednotky tzv. te-

750 Jovan BAZIĆ (*Srpsko pitanje*, Beograd 2003, s. 308) v této souvislosti píše, že „*ústava z roku 1974 jugoslávskou federaci transformovala v konfederaci, jednotlivé články federace povýšila na potenciální samostatné státy a srbskou národní otázku přitom ponechala otevřenou*“.

751 MERTUS, Julie: *Nacionalne manjine po Dejtonskom sporazumu: pouke iz istorije*. In: Halpern, Joel M. –Kindeckel, David A. (edd.): *Neighbors at War: Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. The Pennsylvania State University 2000; citováno podle vydání Beograd 2002, s. 303.

ritoriální obrany, podobné americké Národní gardě), vzdělávací a právní systém. Republiky pak logicky byly, s výjimkou Bosny a Hercegoviny, organizovány převážně na národní identitě založené na většinovém národě. Dalším institucionálním prvkem, který protlačoval národní identitu do prvního plánu, byl systém národnostního klíče, jenž měl zaručit proporcionální zastoupenost všech národností žijících v té které republice ve významných funkcích.

Autonomní oblasti byly ústavou ve smyslu již předtím přijatých doplňků v podstatě povýšeny na úroveň plnoprávných federálních jednotek. Ve zmíněném článku 3 ústavy byly autonomní oblasti uvedeny výčtem společně s republikami jako konstitutivní části federace. V parlamentu sice měly autonomie méně zástupců než republiky, ale vzhledem k tomu, že k přijetí důležitých zákonů bylo třeba konsensu, nebyl rozdíl v počtu členů jednotlivých delegací rozhodující. Ústava tedy jasně zdůrazňovala účast autonomních oblastí na správě federálních záležitostí, zatímco jejich roli v rámci Socialistické republiky Srbska přímo nedefinovala, což podle volnějších výkladů, k nimž bylo vedení autonomií, jak jsme již výše viděli, velmi náchylné, předpokládalo pouze nezávaznou účast při řešení republikových záležitostí a naopak nepředpokládalo princip podřízenosti vedení autonomních oblastí vedení republikovému.

Swazový parlament byl dvoukomorový, podobně jako ve většině tehdejších federací včetně ČSSR. Komora představující federální jednotky, sněmovna republik a autonomních oblastí, byla složena ze stejného počtu delegátů z republik (12), které volily republikové parlamenty, a z delegátů autonomních oblastí, jež měly v této komoře 8 zástupců (článek 292). Druhá komora, swazová sněmovna, resp. sněmovna lidu, jejíž složení ve federacích obvykle odráží počet obyvatel federálních jednotek, však byla sestavena podle stejného principu jako sněmovna republik - tvořilo ji 30 delegátů z každé republiky a 20 z autonomních oblastí. Tyto delegáty navíc nevolilo bezprostředně obyvatelstvo s volebním hlasem - jejich jmenování bylo výsledkem složitého, výše již zmíněného delegačního systému, do něhož zasahoval také Socialistický svaz pracujících (Socialistički savez radnog naroda - SSRN, obdoba československé Národní fronty), resp. odpovídající republikové výbory SKJ, jehož vedoucí úlohu ostatně ústava jen znovu potvrzovala. Podle některých právních analytiků vyplývala tato nelogičnost ze strachu před dominancí nejpočetnějšího národa - tedy Srbů.⁷⁵²

Rozhodovací procedura swazového parlamentu byla ztížena tím, že podle ústavy jednotlivé komory nemohly pracovat, nebyli-li přítomni zá-

752 DIMITRIJEVIĆ, V.: *Sukobi oko ustava iz 1974.*, s. 455. Jože PIRJEVEC (*Jugoslávie 1918-1992*, Praha 2000, s. 393) dokonce v této souvislosti píše, že „ústava byla složitou směsí utopických deklarácí a konkrétních norem, které požadovaly, aby se komunistická strana stala ohniskem veškerého dění v jugoslávské společnosti, a současně měly zabránit tomu, aby jí konkurovala další síla - Srbsko“.

stupci všech republik a autonomních oblastí (v horní komoře) a většina delegátů (v dolní komoře) (viz čl. 295), což později umožňovalo jednotlivým republikám práci parlamentu zcela paralyzovat. Kromě toho musely být důležité zákony schvalovány pouze konsensem, nikoli většinovým hlasováním (čl. 286). Každá delegace tedy mohla zcela znemožnit přijetí jakéhokoli pro fungování federace důležitého zákona. Ústava tak otevírala možnost pro neomezený vliv republikových a oblastních stranických elit, které jej také začaly ve zvýšené míře využívat.⁷⁵³ Výsledkem toho byla malá rozhodovací schopnost parlamentu a stále větší a větší přenášení rozhodovacích pravomocí z federace do jednotlivých republik a autonomních oblastí. Federace tak byla odsouzena k nefunkčnosti, což se plně ovšem projevilo teprve po Titově smrti, jehož autorita stála nad všemi rozhodovacími procesy.

V čele jugoslávské federace stálo prezidium či předsednictvo, jehož předsedou byl až do své smrti Josip Broz Tito, ústavou jmenovaný doživotní jugoslávský prezident, vlastně tedy jugoslávský suverén.⁷⁵⁴ Složení prezidia určoval článek 321 ústavy tak, že vedle předsedy Svazu komunistů Jugoslávie se předsednictvo skládalo z jednoho člena z každé republiky a autonomní oblasti. Tyto členy pak volily jejich republikové parlamenty. Předsednictvo tedy mělo dohromady devět členů, z nichž osm (bez předsedy SKJ) se v roční rotaci střídalo (samozřejmě až po smrti J. Broze Tita) ve funkci předsedy předsednictva, tedy jugoslávského prezidenta, v závislosti na abecedním pořádku republik a autonomních oblastí. V předsednictvu neexistoval rozdíl mezi zástupci republik a autonomních oblastí! Federální orgány přitom na sestavování prezidia neměly vliv – to bylo zcela v kompetenci republikových parlamentů, takže členové prezidia nemohli být federálními orgány pohnáni k odpovědnosti.

Jediným svazovým orgánem, jehož formování nebylo závislé na přísné paritě a vůli republikových oligarchií, byla svazová, resp. federální vláda (*Savezno izvršno veće*), jejíhož předsedu volily společně obě komory jugoslávského parlamentu. Kandidáta na funkci svazového premiéra ovšem vybírala mocenská špička SKJ a jeho jméno bylo známo dlouho před bezprostřední volbou, která tak vlastně byla pouze schvalováním.

Ústava z roku 1974 tedy přisoudila federaci už pouze pravomoci v otázkách zahraniční politiky, obrany a financí. Hospodářství se s výjimkou měny dostalo zcela pod kontrolu republik a autonomních oblastí. Celý hospodářský systém byl zakotven na teoreticky nedokonale rozpra-

753 Udělováním instrukcí celé delegaci dosáhly republikové elity úplné eliminace individuality jednotlivých delegátů a zabezpečily se tak před působením „nadrepublikových“ spojení a federalistických „odpadlíků“, kterým nešlo jen o pouhé parciální zájmy jednotlivých republik.

754 Marko Nikezić, liberální předseda ÚV SKS v letech 1968–1972, označil v důsledku toho Jugoslávii trefně jako „komunistickou monarchii“. Viz MILOSLAVEVSKI, Slavko: *Skica za politički portret Marka Nikezića*. In: *Prelom '72. Uzroci i posledice pada srpskih (komunističkih) liberala oktobra 1972. godine*, s. 139.

cované myšlenky a prakticky těžce uchopitelné ideje samosprávného socialismu, stavěného do protikladu se státním, byrokratickým socialismem východního bloku. Jeho základním stavebním kamenem byla koncepce tzv. sdružené práce: Každá pracovní jednotka v rámci socialistických podniků - tzv. základní organizace sdružené práce - byla autonomní a její členové měli teoreticky neomezenou (a i v praxi poměrně širokou) pravomoc kontrolovat přerozdělování příjmů své jednotky na platy, investice a další potřeby. Organizace sdružené práce kontrolovaly také činnost bank a vůbec finančního sektoru. Tyto v ústavě pouze obecně nastíněné zásady byly ještě rozvedeny v *Zákoně o sdružené práci*, schváleném v roce 1976, jímž byl jugoslávský politický systém dotvořen.⁷⁵⁵

Ve skutečnosti však nový systém pouze odstranil centralismus ústředí a nahradil jej centralismem a byrokratizací republikovým, resp. oblastním, který mimořádně ztěžoval fungování ekonomiky a společnosti v celém příslušném regionu, a navíc zabraňoval hospodářské a politické koordinaci na celostátní úrovni. Již tak úzké možnosti centra dále omezoval systém rotace vedoucích kádrů podle republikového, resp. oblastního klíče, zavedený počátkem 70. let a v jejich průběhu ještě urychlený.

Na základě federální ústavy byly vypracovány i nové ústavy republik (podle čl. 206) a poprvé také ústavy autonomních oblastí.⁷⁵⁶ Na Kosovu tak díky tomu mohl být založen Ústavní a Nejvyšší soud Kosova, a po volbách také všechny výkonné a zákonodárné mocenské orgány. Zákonodárné a výkonné orgány SRS na základě ústavních principů prakticky neměly možnost ovlivňovat zákonné akty, které schvaloval kosovský parlament, naopak do všech komor republikového parlamentu bylo voleno 33 zástupců z Kosova. Parlamenty autonomních oblastí také mohly odmítnout zákonné normy a usnesení srbského parlamentu.⁷⁵⁷ Podle principů zakotvených v nové ústavě došlo i k restrukturalizaci srbské stranické organizace. Od této doby se z SKS vydělují Svaz komunistů Kosova a Svaz komunistů Vojvodiny, které v rámci republikové srbské komunistické organizace fungovaly víceméně samostatně, „užší Srbsko“ ale žádnou svoji zvláštní stranickou organizaci nemělo. Vrcholným orgánem nicméně stále zůstával ÚV SKS a jeho předsednictvo.

755 BOŽINOV, Alexej - PECH, Radek: *Jugoslávie 70. let - reformami ke krizi*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 283.

756 Texty republikové ústavy Srbska i obou autonomních oblastí viz *Ustav SR Srbije; Ustav SAP Vojvodine; Ustav SAP Kosova: sa ustavnim zakonima za sprovođenje ustava*. Službeni list SFRJ, Beograd 1974.

757 *Srbija ulagala u privredni razvoj*. Glas javnosti, 13. března 2007.

Užší Srbsko versus autonomie

Zatímco v Charvátsku a Slovinsku se domnívali, že jim nový koncept přinesl to, co slíbil – totiž větší svobodu a ekonomickou nezávislost – nedá se totéž říci o Srbsku, kde se již po přijetí ústavních dodatků ukazovalo, že jejich naplňování bude pro Srbsko, rozdělené nejprve dodatky a definitivně pak ústavou na tři části, velkým problémem. Obě autonomní oblasti, tvořící zároveň ústavou garantované stavební kameny federace, se totiž od počátku snažily o co největší nezávislost na srbských republikových institucích. Orgány obou autonomních oblastí začaly brzy ignorovat existenci Srbska, resp. SRS jakožto instituce tvořící spojovací článek mezi autonomními oblastmi a federací, a měly snahu jednat s federálními orgány přímo a samostatně. Už po přijetí ústavních novelizací v roce 1971 si tehdejší předseda ÚV SKS Marko Nikezić stěžoval v rozhovoru s Titem, že se v poslední době vedení oblastí „*chová tak, že pro ně je republika (myšleno republikové vedení a orgány SRS – pozn. V. Š.) přebytná, neboť své problémy mohou řešit i bez ní, dohodou přímo s Titem, výkonným výborem ÚV SKJ, či prezidiem SFRJ...*“.⁷⁵⁸ V té době se proto objevuje také termín „užší“ nebo „vlastní“ Srbsko, jímž se rozumělo Srbsko bez autonomních oblastí. V širokých politických kruzích se tak vytvářel pocit nerovnosti a nespravedlnosti s takovýmto řešením, a ten se přenášel i na občanstvo. Samostatné působení autonomií pak využívala sílící opozice z řad nezávislé inteligence, která začala kritizovat „nedůstojné postavení Srbska“ a jeho „roztříštění“ do tří částí.⁷⁵⁹

Převažující pocit nerovnosti vyplýval z toho, že ústava roku 1974 přiřkla autonomiím ona „téměř“ republiková práva, která na druhé straně byla zejména na Kosovu chápána právě pro ono „téměř“ jako nedostatečná. Ostatní jugoslávské republiky totiž žádné autonomní oblasti, které by ohrožovaly jejich ústavodárnou moc a hlasovaly ve federálních orgánech proti jejich bytostným zájmům, jak se pravidelně stávalo, neměly.

Ústava byla navíc, podle předsedy srbské ústavní komise Dragoslava Markoviće, příliš obecná a v některých ohledech i nedořešená, mj. i proto, že pokud se ústavní komise z různých republik při tvorbě ústavy na některých věcech nemohly shodnout, prostě je vypustily s tím, že se vše časem nějak vyřeší! Její obecné znění tak, podobně jako se stalo již v případě novelizací, umožňovalo i radikálnější výklady než původně zamýšlené. Začalo proto docházet k paradoxním situacím, že se některé principy federální ústavy přenášely i na úroveň republikové či oblastní, které je ze zásady nevyžadovaly. Např. princip konsenzu, jenž byl stano-

⁷⁵⁸ VUKOVIĆ, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma – Moji steno-grafski zapisi 1966–1972*. Beograd 1989, s. 153.

⁷⁵⁹ Tento fakt reflektoval známý popěvek *Oj Srbijo od tri dela, kad ćeš opet biti cela* (volně přeloženo Kdy se opět sjednotíš, Srbsko ze tří částí).

ven pro nejvyšší úroveň federální, se začal v Srbsku uplatňovat i ve vztahu mezi autonomiemi a „užším“ Srbskem, ačkoliv republiková ústava tento pojem neznala. Podobně princip parity, který byl stanoven pouze pro některé federální funkce, byl využíván daleko širěji. Marković na jedné ze schůzí v parlamentu SFRJ dokonce prohlásil, že „více ústavy je stejně protiústavní jako méně ústavy!“.⁷⁶⁰

„Draža“ Marković, v té době předseda srbského prezidia a zároveň předseda ústavní komise, proto na počátku roku 1977 navrhl vytvořit stranickou a parlamentní skupinu, která by ústavní situaci v Srbsku, a zejména vztahy na relaci centrum – autonomní oblasti, podrobila důkladné analýze. Podstatou tehdejších představ vedoucích srbských politiků nebylo omezit konstitutivní postavení autonomií, ale dospět k tomu, aby na federální úrovni delegace autonomií a srbského centra vystupovaly jednotně. Tedy autonomie ano, nikoli však republiky, do jejichž rolí se autonomie pasovaly. S tímto postojem se podle D. Markoviće ztotožnil i hlavní tvůrce ústavy (jež proto bývala někdy nazývána také Kardeljovou ústavou) Edvard Kardelj, u něhož se část srbského vedení nejprve pokoušela sjednat nápravu. Kardelj zřejmě i na základě tohoto rozhovoru navštívil Kosovo, kde se zúčastnil jednání kosovského vedení. Upozornil je přitom, že nejen v Srbsku se na kosovskou politickou aktivitu pohlíží tak, že ve skutečnosti požaduje republiku a vydělení se z SRS, a pokáral, že jejich jednání tyto domněnky pouze potvrzuje.⁷⁶¹ To bylo zřejmě také jediné, co mohl udělat, neboť ani on, ani federální vedení již v té době nemělo dostatečnou ingerenci k tomu, aby mohlo případně navrhnout a zejména prosadit např. novelizace ústavy bez souhlasu ostatních republik a autonomií. A ty by samozřejmě samy na změny omezující jejich „nezávislost“ na Srbsku nikdy dobrovolně nepřistoupily.

Dragoslav Marković nakonec jako prezident zřejmě sám, bez větších konzultací,⁷⁶² sestavil pracovní skupinu, která měla zkoumat „otázky ústavního konstituování Republiky se zvláštním přihlédnutím k realizaci funkcí v zájmu Republiky jako celku“. Výsledkem její práce byl materiál shrnující připomínky k ústavním principům, jež zaznívaly v jednotlivých

⁷⁶⁰ MIHAJLOVIĆ, Branka: *Diskontinuitet*. Rozhovor s Dragoslavem Markovićem, RFE 27. února 2008.

⁷⁶¹ AS, fond SKS-CK, 1976-1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, Sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. - 12. 7. 1977, diskusní příspěvek Mahmuta Bakallioho, s. 4/3.

⁷⁶² Na zasedání koordinační skupiny predsednictva SKS tehdejší člen srbského prezidia Živan Vasiljević (1920–2007) poukázal na to, že skupinu sestavoval Marković sám. Kdyby prý se s někým konzultoval, nemusela od počátku vyvolávat averzi, neboť členy komise měli být lidé „známí svými zatvrzelými postoji“. Uváděl přitom, že v srbském prezidiu se o hotovém materiálu nediskutovalo, zato jej měl k dispozici E. Kardelj! Viz AS, fond SKS-CK, 1976-1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, Sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. - 12. 7. 1977, s.17/6.

základních organizacích SKS a na jiných grémiích. Srbské prezidium dalo úkol také autonomiím, aby vytvořily ze svého hlediska podobný materiál a stanoviska autonomií a „užšího Srbska“ tak mohla být navzájem konfrontována. Na základě toho se mělo dojít k nějakému novému, uspokojivějšímu konsenzu. Elity autonomií ovšem materiál nepřipravily a ani na něm nezačaly pracovat, evidentně přitom jednáje v duchu výše řečeného a nepovažující nařízení srbského prezidia za pro sebe závazné. Sestavena tedy byla dokumentace pouze „republiková“, resp. „užšího Srbska“, již pak mohly autonomie o to snáze kritizovat. Informace, zprávy a další materiály, které vznikly z této široké diskuse, byly shromážděny do dokumentu nazvaného později podle barvy jeho desek *Plava knjiga* (Modrá kniha).⁷⁶³ Skutečný název dokumentu zněl *Socijalistička republika Srbija i autonomne pokrajine u njenom sastavu. Ustavni položaj i praksa* (Socialistická republika Srbsko a autonomní oblasti v jejím rámci. Ústavní postavení a praxe). Byly v něm uvedeny všechny příklady, které jeho sestavovatelé ve vztazích mezi Srbskem a autonomními oblastmi považovali za problematické. Nejzásadnější připomínkou autorů *Modré knihy* bylo tvrzení, že Srbsko bylo ústavou rozděleno na tři zvláštní politické, právní i hospodářské entity, s vlastním parlamentem, prezidiem, vládou a nejvyšším soudem, díky čemuž nebylo v podstatě možné přijmout a praktikovat zákony, které by platily pro celou republiku. Dále pak byla kritizována asymetrie mezi strukturou a funkcemi republikových orgánů (parlament, prezidium aj.), v nichž zasedali zástupci autonomních oblastí i z „užšího Srbska“. Tyto orgány měly, v teoretické rovině, pravomoci vynášet rozhodnutí závazná pro celou republiku, prakticky však mohla být uplatňována pouze v Srbsku bez autonomií. Jinými slovy, zástupci autonomií se účastnili řízení „užšího Srbska“, zatímco představitelé republikových orgánů se nemohli účastnit rozhodovacích procesů v autonomiích. Zvláště se v této souvislosti zdůrazňovala otázka zahraniční politiky s tím, že na jedné straně delegáti z autonomií

763 Jovan BAZIĆ ve své práci *Srpsko pitanje* (Beograd 2003, s. 157, pozn. 92) uvádí název *Modré knihy* jako *Materijali proistekli iz rasprava o ustavnom položaju Socijalističke Republike Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina* (Materiály pocházející z rozprav o ústavním postavení Socialistické republiky Srbsko a socialistických autonomních oblastí), s tím, že dokument byl předmětem rozpravy na zasedání předsednictva ÚV SKS 26. prosince 1977 a zároveň byl předán pouze některým členům ÚV jako podklad pro jednání 12. zasedání ÚV SKS následujícího dne. Jedná se ovšem o omyl. V té době již byla *Modrá kniha* dávno odložena ad acta a skartována. Materiál, který se projednával na těchto schůzích, byl nazván ještě složitěji - *Informacija o razgovorima u organima SK Srbije o nekim aktuelnim idejno-političkim pitanjima ustavnog položaja SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina i sprovedjenje politike Saveza komunista u daljem razvoju međunacionalnih odnosa* (Informace o rozhovorech v orgánech SKS o některých aktuálních ideově-politických otázkách ústavního postavení SRS a socialistických autonomních oblastí a realizaci politiky SK na dalším rozvoji mezinárodnostních vztahů) a byl výsledkem jednání na všech úrovních SKS, která byla zahájena právě až po odmítnutí *Modré knihy*.

mají možnost pracovat ve všech relevantních republikových orgánech zabývajících se vztahy se zahraničím, zatímco do vztahů mezi Vojvodinou a Maďarskem či Kosovem a Albánií republika v podstatě nemohla zasahovat, a ani s nimi nebyla seznámena. Sestavovatelé *Modré knihy* upozorňovali také na „těžkosti“ s autonomiemi na federální scéně, kde oblastní delegace vystupovaly naprosto samostatně, nezávisle na srbských republikových orgánech.

Dokument zabývající se aplikací ústavních principů v praxi neobstával nic, co by mohlo být označeno jako radikální kritika stávající a ústavou prosazované koncepce národnostní politiky, a už vůbec ne něco, co by připomínalo kritická vystoupení D. Čosiće a J. Marjanoviće v roce 1968. S výjimkou závěrečného pasu o tom, že se v důsledku stávajícího rozdělení Srbska na tři části naskýtá otázka, realizuje-li srbský národ v rámci jugoslávské federace (spočívající na principu sebeurčení národů) rovnoprávně s ostatními jugoslávskými národy své historické právo na národní stát, se dokument poměrně důsledně vyhýbal i jakýmkoli zmínkám o srbském národě.

Prezidium svůj materiál dokončilo v dubnu 1977, kdy jej také zaslalo k prostudování nejvyšším grémiím v republice a autonomiích. Jakkoli materiál vznikl z iniciativy srbského prezidia, projednáván musel být v důsledku vedoucí role KS na rozšířeném zasedání koordinační skupiny předsednictva SKS (v němž z podstaty věci zasedal i předseda prezidia a další členové republikového vedení), které se konalo 30. června, a vzhledem k velmi rozsáhlé diskusi muselo být znovu svoláno na 11. a 12. července. Jednání řídil nový předseda ÚV SKS Tihomir Vlaškalić,⁷⁶⁴ jenž na toto místo nastoupil po pádu „liberálního“ komunistického vedení Marka Nikeziće v říjnu 1972. Rozprava o materiálu byla velmi bouřlivá a lze v ní vysledovat tři názorové proudy: decentralizační, zastupovaný samozřejmě většinou delegátů z autonomií a některými srbskými komunisty v čele s Milošem Minićem, etatistický, představovaný většinou členů z „užšího Srbska“, a zcela ojedinělý „federalizační“, jež nastínil Ivan Stambolić.

⁷⁶⁴ Politicky nevýrazný Tihomir Vlaškalić (1923) se dostal na místo předsedy srbského ÚV zcela nečekaně po pádu Marka Nikeziće, v podstatě jako *homo novus*. Do funkce jej navrhli Petr Stambolić a Dragoslav Marković, zřejmě proto, jak se domnívá ve svých pamětech další z významných srbských komunistických představitelů Dragi Stamenković, aby jej jakožto slabého předsedu mohli zákulisně ovlivňovat a skrze něj prosazovat svoje vize. Zpočátku se proti jeho jmenování objevil i odpor, protože šlo o „kádr“, který vstoupil do strany až v roce 1945 a do ÚV se dostal na stejném zasedání v roce 1968, na němž byl Marko Nikezić zvolen jeho předsedou. Vlaškalić byl jinak profesorem ekonomie na Právnické fakultě Bělehradské univerzity. Paradoxně se stal nejdéle působícím předsedou v historii SKS (26. října 1972 - květen 1982). Viz např. STAMENKOVIĆ, Dragi: *Ostavka Marka i Latinke*. Večernje novosti 16. ledna 2003. Také ANTIC, Zdenko: *Top serbian Leadership reshuffled*. Radio Free Europe Research, 31 October 1972. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/80-3-158.shtml> (přístup 7. listopadu 2010).

Ze srbského hlediska naprosto revoluční myšlenku uvedl hned na počátku diskuse Ivan Stambolić, na tehdejší poměry v komunistickém aparátu mladý, jednačtyřicetiletý tajemník výkonného výboru ÚV SKS. Zeptal se totiž, zda by nebylo nejlepší Srbsko „federalizovat“, tedy konstituovat „užší Srbsko“ jako zvláštní politickou jednotku (jíž de facto bylo) a vytvořit republiku jako společenství autonomních oblastí a „užšího Srbska“, aby tak „*politické orgány společně dohadovaly politiku, již by pak výkonné orgány ve třech oblastech realizovaly*“.⁷⁶⁵ K této myšlence se ovšem v průběhu diskuse nikdo nepřipojil a ani v dalších letech se ji nikdo, včetně samotného Stamboliće, nepokusil oprášit, byť to byla mimořádně zajímavá cesta ke kompromisnímu řešení. Je proto docela možné, že tak Stambolić učinil zejména proto, aby zmírnil negativní dojem, jež práce komise srbského prezidia vyvolala. Návrh Stamboliće každopádně ukazuje jako konciliantního politika, což prokázal i v pozdějším období, který rozhodně neprosazoval nekriticky srbský centralizační model, z čehož bývá občas v literatuře obviňován.

Pocity srbských komunistů z „užšího Srbska“ vyjádřil v diskusi Mirko Popović sugestivní otázkou, je-li předseda ÚV SKS předsedou strany v celé republice, nebo jen v „úzkém Srbsku“. Poukazoval na to, že srbští komunisté jsou do ÚV zvoleni celým SKS, ale v praxi to vypadá tak, že zastupují pouze „úzké Srbsko“. „*Necítím se někdy v naší republice rovnoprávný*“, zazněl v jeho příspěvku typický osten nerovnosti, jenž srbské komunisty pronásledoval. „...*Když mne kandidují na funkci na úrovni federace, pak se o kandidatuře vyjadřují všechna vedení v SRS. Když je kandidován někdo z autonomií, nemám možnost se k tomu vyjádřit*...“.⁷⁶⁶ Podobně hovořil i předseda srbské vlády Dušan Čkrebić,⁷⁶⁷ jenž jako příklad uváděl, že se jak na federální úrovni, tak i při republikových jednáních v různých materiálech vždy hovoří o třech částech republiky a ztrácí se tak identita SRS jako celku.⁷⁶⁸

Decentralizační proud v diskusi představil jako první předseda OV SK Vojvodiny Dušan Alimpić, jenž napadl už samotný cíl práce, tedy snahu o jednotu všech tří částí republiky, s tím, že ani jedna z ústav neposkytuje pro takovou snahu oporu. Jednota Srbska pro něj byla z hlediska „sa-

⁷⁶⁵ AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. - 12. 7. 1977, s. 2/7.

⁷⁶⁶ Tamtéž, s. 3/8.

⁷⁶⁷ Dušan Čkrebić (1927), poté, co dlouho působil ve funkcích v jugoslávské národní frontě (SSRN), se v roce 1974 stal předsedou srbské vlády, v roce 1982 pak předsedou ÚV SKS a od roku 1984 stál v čele srbského prezidia. Na VIII. zasedání ÚV SKS v roce 1987 přistoupil k proudu Slobodana Miloševiče. Zastupoval poté Srbsko v předsednictvu ÚV SKJ.

⁷⁶⁸ AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. - 12. 7. 1977, s. 4/13.

mosprávných“ principů zcela zbytečným pojmem.⁷⁶⁹ Mahmut Bakalli, předseda kosovských komunistů, podobně jako po něm i Ali Shukriu, člen předsednictva ÚV SKJ za Kosovo, v diskusi nejprve neopomenuli zdůraznit, že s novou ústavou je v autonomii údajně spojen viditelný proces posilování důvěry mezi místními národnostmi. Shukriu dokonce tvrdil, že v poválečném období nepamatuje takový stupeň důvěry a jednoty mezi Albánci, Srby, Turky, Černohorci a dalšími národnostmi na Kosovu jako v „poustavní“ době!⁷⁷⁰ Tím si připravili cestu k ostré kritice materiálu, který podle názoru kosovského vedení nemohl být základem dalšího rozvoje vztahů v SRS, neboť by se tak pouze posilovaly „centralisticko-byrokratické“ síly a zároveň ovšem také separatistické tendence, čímž by spíše došlo k rozbití jednoty jak SKS, tak SRS. Všichni prý, dramatisoval Ali Shukriu, kdo si knihu prostudovali, Srbové, Albánci i Turci, odmítli její obraz skutečnosti jako nepřijatelný, etatistický, jako něco, co ohrožuje a zraňuje vše dosud vytvořené, jako nebezpečí, že se tím otevře nějaká strašná, nová, doposud neexistující rána.⁷⁷¹ Xhavit Nimani, v té době předseda kosovského prezidia (kosovský prezident), obsah knihy hodnotil jako „otevřenou centralistickou koncepci“, protože problém jednoty republiky je v ní nazírán prizmatem „státních funkcí“ a nikoli „skrze samosprávnou souvztažnost organizací a dalších subjektů...“. Koncept samosprávnosti, jakkoli těžce uchopitelný, se tak stal jedním z hlavních důvodů odmítnutí závěrů knihy. Samosprávnost měla být podle kritiků *Modré knihy* tím, čím bude jednota republiky zajištěna nejlépe.⁷⁷² Viděli jsme však, a ještě uvidíme, že např. pokusy o propojování „samosprávných organizací sdružené práce“ (což v jugoslávské komunistické terminologii není nic jiného než kooperace podniků) mezi Kosovem a republikami v podstatě krachovaly, popř. se potýkaly s jen těžko překonatelnými překážkami. Také v jiných oblastech, včetně politické, na Kosovu „samosprávnost“ pokulhávala nebo nefungovala vůbec.

Mahmut Bakalli neopomněl zdůraznit, že kosovské vedení poté, co je při své návštěvě kritizoval E. Kardelj, odvrhlo všechny „separatistické tendence usilující o vytvoření nějakých útvarů mimo SRS“. Podobně je proto nutno odvrhnout centralisticko-byrokratické etatistické tendence, vyplývající z materiálu pracovní skupiny srbského prezidia.⁷⁷³ V tomto smyslu se k němu přidal i Nimani, jenž potvrzoval, že na Kosovu nesměřují k vydělení se z rámce SRS, protože „ústavní řešení... zajišťují plnou národnostní rovnoprávnost (kosovských Albánců – pozn. V. Š.)...“.⁷⁷⁴ O tom, na kolik bylo „odvržení separatistických tendencí“ kosovského

769 Tamtéž, s. 2/11.

770 Tamtéž, s. 8/13.

771 Tamtéž, s. 9/2.

772 Tamtéž, s. 12/14.

773 Tamtéž, s. 4/3-4/4.

774 Tamtéž, s. 12/10.

vedení upřímné, lze samozřejmě diskutovat. Z historického hlediska je však přiznání, že tendence po republice v kosovském vedení, nebo alespoň v jeho části, i po vyhlášení ústavy v roce 1974 existovaly, velmi důležité.

Miloš Minić, v té době jugoslávský ministr zahraničí, jenž měl ze všech srbských politiků nejbližší k J. Brozu Titovi a byl často označován za jeho důvěrného přítele, se přidal na stranu „decentralizační“.⁷⁷⁵ Podivoval se nad tím, že v jednom ze závěrů materiálu se hovoří o tom, že praxí nových ústavních principů je zpochybněna existence republiky jako takové a její rovnoprávné postavení ve Federaci jakožto státu srbského národa, aniž by přitom byly zmíněny národnosti v republice žijící. Materiál proto podle něj napadá samotné ústavní principy. Takto traktované řešení ústavních problémů, tvrdil Minić, jako vždy důsledný „bojovník“ proti nacionalismu (i jako jeden z těch členů srbského vedení, kteří byli ochotni Republiku Kosovo bez větších překážek uznat), by pouze poskytlo „*munici velkosrbskému nacionalismu, nositelům tendence byrokratického centralismu, etatismu a technokratismu...*“⁷⁷⁶

Poté, co byl materiál kritizován ze všech stran, si i Mirko Popović, který se ještě na počátku diskuse cítil „nerovnoprávný“, připadal naopak deprimovaný závěrem knihy, jenž otevíral otázku, je-li srbský národ rovnoprávný s ostatními jugoslávskými národy a realizuje-li své historické právo na národní stát v rámci jugoslávské federace, spočívající na principu národního sebeurčení. Tento závěr dokonce srovnal s tezemi, s nimiž v té době operoval Dobrica Ćosić a kruh národovecké inteligence kolem něj. Závěrečný pasus nepřimo označil jako nacionalistický, neboť všichni jugoslávští nacionalisté podle něj nastolují otázky rovnoprávnosti. „*Všechny nacionalismy se živí tím, že právě jejich národ je podřízen nějakému jinému.*“ Na tuto znepokojivou tezi proto nelze v SKS přistoupit.⁷⁷⁷ V tom s ním byl zajedno Xhavit Nimani, podle něhož by uplatnění materiálu přispělo k posílení centralismu, byrokratismu a nacionalismu, a to nejen na úrovni republiky a autonomií, ale v celé zemi.⁷⁷⁸ V tom, že by důsledné prosazování srbského centralizačního konceptu mohlo ohrozit celou zemi, se nemýlil. Stalo se tak však až o deset let později...

Knihu se pokoušeli hájit její sestavitelé, ale pod vlivem velkého tlaku a často až diskvalifikujících hodnocení tak nečinili ani důrazně, ani přesvědčivě. Předseda bělehradských komunistů Djordje Lazić tvrdil, že kniha přece jenom dosáhla určitého cíle, a svým způsobem obvinil z opor-

775 „Zradu“ Miniće označil D. Marković ve svém deníku jako „*strašnou a černou*“ (viz MARKOVIĆ, D.: *Život i politika I, II*. Beograd 1987, 1988, zápis z 30. června 1977) a nebyla mu zapomenuta. Brzy po Titově smrti byl Minić politicky marginalizován.

776 AS, fond SKS-CK, 1976-1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. - 12. 7. 1977, s. 6/2.

777 Tamtéž, s. 16/8.

778 Tamtéž, s. 12/14.

tunismu ty ze srbského vedení, kteří se k ní stavěli odmítavě. Prohlásil, že bez ohledu na způsob, jakým to kniha učinila, „registrovala problémy, na něž máme všichni podobné názory a o nichž se domníváme, že je zapotřebí je řešit“.⁷⁷⁹ Dragoslav Marković knihu obhajoval tak, že problematiku vztahu republiky a autonomií oceňuje výlučně ze státoprávního aspektu a nevytváří nějaká politická hodnocení a postoje. Měla podle něj za cíl být pouze podkladem k diskusi o srbských státoprávních otázkách na adekvátní úrovni. Odmítl její ideologicko-politickou diskvalifikaci, s tím, že se o ní zatím nikde nejednalo a jde vlastně pouze o podklad k širší diskusi.

Již v průběhu rozpravy se objevilo několik hlasů, které navrhovaly, že je celou záležitost nutno smést se stolu. Jako první s takovým názorem ještě v počátcích diskuse vystoupil Petr Stambolić, jenž v některých pracích bývá neprávem označován za jednoho z iniciátorů knihy a obviňován ze srbského centralismu.⁷⁸⁰ Jako zkušený politik, který od padesátých let působil prakticky výhradně ve vysokých federálních funkcích, viděl neudržitelnost materiálu. V jeho prostém odmítnutí nejspíš spatřoval politickou cestu nejmenšího odporu, bez skandálu na federální úrovni a především bez personálních excesů. Východiska, na nichž se materiál zakládal, navrhoval odmítnout také Xhavit Nimani, podobně i Dobrivoje Vidić „Baja“,⁷⁸¹ podle něž měla být kniha jako podklad pro další jednání okamžitě zamítnuta, neboť by v širších grémiích komplikovala vztahy a kazila atmosféru. Materiál měl být i „fyzicky“ odebrán z archivů těch institucí a jednotlivců, kteří jej již dostali, aby se tak nestal předmětem dalších „nežádoucích“ rozprav.⁷⁸²

Závěry diskuse nakonec zformoval předseda SKS Tihomir Vlaškalić: Kniha podle nich nemůže sloužit jako základ pro diskusi o zkušenostech, výsledcích, problémech a směrech rozvoje ústavního systému v SRS. Zaprvé proto, že je jednostranná a nezahrnuje celou složitost vztahů v republice, zadruhé proto, že její přístup, některé postoje a závěry nejsou v souladu s ústavou.⁷⁸³

Modrá kniha tedy nebyla stažena a zničena na Titův příkaz či doporučení, nebyla ani označena za Bibli srbského nacionalismu, což by, s ohledem na prezidentské postavení jejího iniciátora, vyvolalo skandál, a už vůbec ne kosovským vedením, (které v celé „odsuzovací“ mašinérii hrálo spíše upozaděnou roli), jak se ve stávající odborné literatuře

779 Tamtéž, s. 11/4.

780 Např. JOVIĆ, D.: *Jugoslavija - država koja je odumrla*, s. 260.

781 Dobrivoje Vidić zvaný Baja (1918-1992), srbský komunistický funkcionář a jugoslávský diplomat (mj. velvyslanec v SSSR, ve Velké Británii a šéf jugoslávské mise v OSN), v letech 1978-1982 srbský prezident.

782 AS, fond SKS-CK, 1976-1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, Sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. - 12. 7. 1977, s. 12/14.

783 Tamtéž, s. 19/11.

poměrně běžně tvrdí.⁷⁸⁴ Stalo se tak na základě usnesení rozšířené koordinační skupiny předsednictva ÚV SKS! Vyskytly se sice i názory (zejména Momira Dugaliće⁷⁸⁵), že záležitost nelze jen tak jednoduše smést se stolu, že je z ní zapotřebí vyvodit důsledky přinejmenším v tom, že autoři knihy musí provést účinnou sebekritiku, v opačném případě pak být potrestáni, zůstaly však ojedinělé a nerealizované.⁷⁸⁶ Celé jednání se navíc odehrávalo za hermeticky zavřenými dveřmi, takže o jeho výsledku se nedozvěděla ani velká většina členů ÚV SKS. Samotnému jednání koordinačního výboru bylo přítomno pouze dvacet pět členů nejužšího vedení a zástupců SKS v ÚV SKJ!⁷⁸⁷ Loyální v tom zůstali i zástupci autonomií – Mahmut Bakalli, šéf kosovských komunistů, v diskusi neopomněl zdůraznit, že s materiálem seznámili pouze osm členů nejvyššího kosovského vedení a kosovské zástupce ve federaci a ÚV SKJ.

Předsednictvo ÚV SKS přijalo usnesení koordinační skupiny až na svém zasedání 10. a 11. listopadu⁷⁸⁸ a odmítalo tak něco, co většina jeho členů ani nečetla. Široká veřejnost se o existenci *Modré knihy* dozvěděla v podstatě až v polovině 80. let 20. století! Materiál však koloval v několika „neodebraných“ výtiscích jako „disidentské čtivo“, zatímco v rámci ÚV SKS byl zamítnut tak dokonale, že se, zřejmě v důsledku uplatnění Vidićova návrhu o jeho fyzickém zničení, nedochoval ani v archivu ÚV SKS.⁷⁸⁹

Tito samozřejmě o celé akci informován byl,⁷⁹⁰ stanovil tak ostatně i jeden ze závěrů zasedání koordinační skupiny. Dvacátého sedmé-

784 Např. jinak ve všech směrech velmi zásadní publikace Dejana JOVIĆE *Jugoslavija – država koja je odumrla*, s. 260n.

785 Momčilo „Momo“ Dugalić (1918), generálplukovník JLA, v té době člen předsednictva ÚV SKS.

786 AS, fond SKS-CK, 1976–1978, kart. 214, Predsedništvo CK SKS, Sastanci koordinacionog tela. Složka Neautorizovane magnetofonske beleške sa proširene sednice koordinacionog tela Predsedništva CK SKS. Beograd 30. 6. i 11. – 12. 7. 1977, s. 15/2.

787 Byli to Tihomir Vlaškalić, Dragoslav Marković, Ivan Stambolić, Dušan Alimpić, Mirko Popović, Mahmut Bakalli, Dušan Čkrebić, Stevan Doronjski, Petar Stambolić, Miloš Minić, Ilijaz Kurteshi, Dušan Gligorijević, Ali Shukriu, Dušan Ristić, Kolē Shiroka, Djordje Lazić, Radovan Vlajković, Xhavit Nimani, Dobrovoje Vidić, Momčilo Dugalić, Dobrovoje Bošković, Živan Vasiljević, Dušan Petrović, Dušan Popović a Vilmoš Molnar. Viz AS, fond SKS-CK, 1977, kart. 193, Centralni komitet Saveza komunista Srbije, sednice 10–12, V. díl, složka Materijali sa 12. sednice CK SKS (27. prosince 1977), dokument *Informacija o razgovorima u organima SK Srbije o nekim aktuelnim idejno-političkim pitanjima ustavnog položaja SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina i sprovođenju politike SK u daljem razvoju međunacionalnih odnosa*, s. 5.

788 Tamtéž, s. 6.

789 V archivu je sice řada jiných „modrých knih“, neboť barva těchto desek byla dokumentátory ÚV SKS zřejmě velmi oblíbená, vždy však jde o jiné dokumenty a analýzy. Text *Modré knihy* tak lze ve zkrácené verzi nalézt pouze v publikaci Mirka DJEKIĆE *Upotreba Srbije: optužbe i priznanja Draže Markovića* (Beograd 1990, s. 123–174), a pochází pravděpodobně ze soukromého archivu Dragoljuba Markoviće.

790 MIHAJLOVIĆ, B.: *Diskontinuitet*. Rozhovor s Dragoslavem Markovićem, RFE 27. února 2008.

ho července jej navštívili Tihomir Vlaškalić, Dušan Alimpić a Mahmut Bakalli, tedy předsedové jak autonomních, tak celorepublikové stranické organizace a seznámili jej s výsledky jednání. Zápis z tohoto jednání, plný klíše, konstatuje, že Tito „s radostí“ přijal zprávu o tom, jak „elegantně“ byla záležitost vyřešena a prohlásil, že SRS je „skutečně složitý a komplikovaný organismus“, a je proto zapotřebí „pečlivě a odpovědně pracovat na aplikaci ústavy a budování jednoty“.⁷⁹¹ Těmito frázemi byla celá kauza *Modré knihy* definitivně uzavřena.

Jednání o *Modré knize* také přesvědčivě ukazuje, jak fungoval proces informování v rámci komunistické organizace: *Modrou knihu* si přečetlo a zamítlo ani ne celé předsednictvo SKS. Předsednictvo se pak celého půl roku scházelo na uzavřených zasedáních a jeho skupina vypracovávala náhradní materiál o ústavních problémech SRS. Celý ústřední výbor SKS byl o bouřlivých událostech minulého půl roku informován až na svém 12. zasedání 27. prosince 1977! Referující T. Vlaškalić se na něm o *Modré knize* zmínil pouze v jedné větě, v níž oznámil, že „některé z palčivých otázek“ rozebíral materiál pracovní skupiny srbského prezidia, jehož závěry i východiska ale nebyly shledány jako vhodné pro další použití. Proto se v období od 27. května do 5. prosince 1977 uskutečnilo několik uzavřených zasedání předsednictva ÚV SKS a jeho koordinační skupiny, na nichž se problémy ústavního postavení Srbska „dále konzultovaly“ a pro ten účel založená nová pracovní skupina v čele s Ivanem Stambolićem (na zasedání předsednictva ÚV SKS 15. července) vytvořila materiál, jenž předsednictvo přijalo 5. prosince 1977. Teprve se závěry tohoto materiálu se 12. schůze ÚV SKS mohla seznámit. Řadovému členu ÚV, o prostých členech strany ani nemluvě, se tak sice dostalo informace, že nebyl přijat nějaký materiál, vzhledem k tomu však, že přitom nedošlo k žádným čistkám ani stranickým trestům, o celou věc neměl proč se dále zajímat. Zmíněná půlroční jednání byla shrnuta do dvou nových materiálů.⁷⁹² Oba byly, na rozdíl od *Modré knihy*, frázovitě, konformní a v podstatě, s malými doporučeními, ponechávaly stávající systém nezměněn. Celou diskusi kolem *Modré knihy* zhodnotily tak, že vztahy mezi SKS a SK oblastí jsou statuty SKJ, SKS i SK autonomních oblastí

791 AS, fond SKS-CK, 1977-1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS - dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, přísně tajný materiál *Informacija o razgovorima kod predsednika Tita 27. jula 1977. godine*, s. 4.

792 Viz AS, fond SKS-CK, 1974-1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktuelnim događajima (1977), materiál *Informacija o razgovorima u organima SK Srbije o nekim aktuelnim idejno-političkim pitanjima ustavnog položaja SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina i sprovođenje politike Saveza komunista u daljem razvoju međunacionalnih odnosa*; AS, fond SKS-CK, 1977, kart. 193, CK Saveza komunista Srbije - sednice 10-12, V. díl. Materijali sa 12. sednice CK SKS, 27. prosince 1977, materiál *Izveštaj Radne grupe Predsedništva CK SK Srbije o nekim aktuelnim idejno-političkim pitanjima ustavnog položaja SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina i sprovođenje politike Saveza komunista*.

dostatečně jasně regulovány a není zapotřebí na nich nic měnit! Na četné dotazy po tom, je-li člen ÚV zvolen jen za „užší Srbsko“, nebo za celou republiku, jež zaznívaly již na schůzi koordinační skupiny, materiál odpovídá, že výkonný výbor předsednictva ÚV SKS má ingerence na celém území republiky a musí být, tak jako doposud, sestaven i z členů oblastních výborů SK (tedy z autonomií), členové výkonných výborů z oblastních stranických organizací by pak měli daleko více pracovat i v rámci celorepublikového ÚV. Důležité úkoly by měl řešit výkonný výbor ÚV na společných zasedáních s oblastními výkonnými výbory. Materiál zároveň obsahuje zvláštní formulaci, že výkonné orgány SK oblastí jsou v širším smyslu zároveň i výkonnými orgány SKS, neboť se bezprostředně podílejí na realizaci politiky a postojů SKS a s výkonným výborem předsednictva ÚV SKS jsou sladovány průběžnou ideově-politickou aktivitou. Domyšleno do důsledků pak tato složitá formulace znamená, že by vlastně výkonné výbory autonomií mohly za určitých okolností i samy zasahovat do záležitostí celorepublikových, resp. „užšího Srbska“!

Materiál dále zdůrazňuje, že je třeba překonat pojetí a tendence, jež jednotu SK vidí v centralismu a ve vztazích nadřazenosti a podřazenosti, podobně však i ty, jež zdůrazňují „autonomnictví“, tedy naprostou nedotknutelnost autonomií. Oba tyto principy jsou podle tohoto výkladu nacionalistické. Jak z toho ovšem ven, materiál neříká. Pouze doporučuje, že o poradách, jež s okresními tajemníky organizují oblastní výbory SK, by měly být informovány také centrální orgány, že by členové ÚV z autonomií měli být angažováni v práci na celém území republiky, aby se tak předešlo jejich partikularismu, a že by se také oblastní výbory, kromě toho, že předkládají své kandidáty do ÚV, měly účastnit sestavování celé kandidátky. Oblastní výbory pak byly povinny informovat orgány SKS i SKJ o politických aktivitách v autonomiích, na tomto požadavku materiál trval důrazně.⁷⁹³ Z dokumentů uložených v Archivu Srbska ve fondu SKS-CK ale jednoznačně vyplývá, že z kosovských okresů takovéto informace posílali, a to jen velmi nepravděelně, prakticky pouze někteří tajemníci srbské národnosti.

V praxi tedy SKS i nadále fungoval tak, že členové ÚV z oblastí zcela využívali možností poskytovaných touto analýzou, tedy zasahovali svou prací na území celé republiky, ovlivňovali složení ÚV, v opačném směru však konzultace byly minimální a celý kolotoč kolem *Modré knihy* ve skutečnosti z hlediska té části srbské politické elity, která se snažila o „jednotu republiky“, vyzněl naprázdno. Na úrovni federace nicméně od té doby docházelo kolem této otázky velice často k interním jednáním a při zasedání ÚV SKJ, jež reagovalo na jarní demonstrace na Kosovu v roce 1981, byl systém fungování vztahů mezi Srbskem a jeho auto-

793 AS, fond SKS-CK, 1977, kart. 193, materiál *Izveštaj Radne grupe Predsedništva CK SK Srbije...*, kapitola *Neka pitanja iz rada i funkcionisanja CK SKS i rukovodstava društveno-političkih organizacija u republici i pokrajinama*, s. 32-36.

miemi opět veřejně kritizován. Srbské „etatistické“ názory při něm byly shledávány jako víceméně oprávněné, mechanismus vztahů ve federaci ale fungoval tak, že institucionální cestou již ústavu prakticky novelizovat nešlo. Se změnami k omezení vlastní samostatnosti by totiž musely souhlasit také autonomie, což v té době bylo iluzorní. Srbská ústava proto mohla být novelizována teprve v březnu 1989, po neinstitucionální „antibyrokratické revoluci“ Slobodana Miloševiće, o níž bude řeč níže. Při ní se tehdejšímu předsedovi SKS podařilo odstranit „neposlušná“ vedení autonomií a přimět místní parlamenty k odhlasování změn, jimiž si pod sebou samy podřezaly větev. Tento krok, jenž autonomie prakticky zrušil, přestože jim ponechával jejich vnějšková práva, byl ovšem krokem, s nímž by ani ti největší kritici ústavy z roku 1974 z řad starého komunistického vedení nikdy nesouhlasili. Ti však v té době již v SKS buďto nebyli, nebo byli zcela marginalizováni.

Nacionalistické koncepty

Situace, v níž Srbsko „ztrácelo kontrolu“ nad autonomiemi, a složitá jednání o fungování nového státního konceptu vyvolávaly nesouhlas zejména u nerezímní srbské inteligence, která tuto skutečnost kritizovala z nacionalistických pozic.⁷⁹⁴ V diskusi na bělehradské právnické fakultě 18. března 1971 do ústavní novelizace tepal přední srbský filozof Mihailo Djurić, který své výhrady také publikoval ve dvou materiálech. Vysloužil si jimi dvouletý trest odnětí svobody (ve vězení strávil 9 měsíců). Při diskusi o ústavních dodatcích, pořádané v budově Svazu spisovatelů na Francouzské ul. č. 7 v Bělehradě, zazněla dokonce myšlenka, že Srbsko bez autonomních oblastí je rovno Nedićovu Srbsku za druhé světové války, a že tedy to, co se nepodařilo Nedićovi, podaří se pomocí ústavních dodatků v komunistické Jugoslávii. Poukazovalo se také na to, že „nacionalizace republik“ (v narážce na skutečnost, že dodatky hovořily o národních republikách) rozbíjí srbský národní prostor, neboť srbský národ je ve větší či menší míře zastoupen ve všech jugoslávských republikách.⁷⁹⁵ Kritika „nerovnoprávného“ postavení Srbska v rámci Jugoslávie

794 V Srbsku v té době ovšem nepůsobila pouze nacionalisticky zaměřená opozice. Daleko známější byla např. liberální intelektuální skupina filozoficko-sociologického zaměření, shromážděná kolem jugoslávského časopisu *Praxis*, vycházejícího v Záhřebu (nejznámější disident z nich byl Mihailo Marković, dále např. Ljubomir Tadić, Dragoljub Mićunović, Veljko Korač, Zagorka Golubovićová, Nebojša Popov aj.). Mnozí z nich se naopak v pozdějších letech stali důslednými kritiky nacionalistických konceptů srbské politiky.

795 Viz AS, fond SKS-CK, 1977-1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS - dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 26.

a etatistických tendencí v jeho autonomiích, zejména na Kosovu, vedená z pozic blízkých nacionalismu, nebo spíše národovectví, zatížená značným resentimentem, již poté nikdy nepřestala. Byla pro ni typická politická hesla o nejednotě Srbů ve smyslu rozdělení jejich národního korpusu do několika republik a obou autonomií či přeháněné poukazování na snahy autonomií dovést svůj status k plné státnosti (což ale, jak jsme viděli, z jiných pozic kritizovala i SKS). Resentiment se projevoval v tezi o podceňování role Srbska při vytváření Jugoslávie a v tezi o zvláštním postavení, které by kvůli tomu Srbsko mělo mít, či v (oprávněných) stížnostech na zanedbávání tradic srbského národa a jeho historických osobností.⁷⁹⁶ Kritické texty se objevovaly v *Literárních novinách* (Književne novine), které se od druhé půle 70. let stávaly baštou srbského národoveckého myšlení. Články, které vyvolávaly reakci oficiálních srbských komunistických orgánů, v nich však tu a tam vycházely již od počátků jednání o ústavních novelizacích na konci 60. let.⁷⁹⁷ Materiály zatížené „nekonformním“ postojem k problematice srbských autonomií vycházely také v dalším literárním časopise *Literární slovo* (Književna reč). Velkou a pro vládnoucí garnituru nepřijemnou událostí bylo přijetí Dobrici Čosiće do SANU (taktéž stále více národovecky orientované) v roce 1978 a jeho přijímací přednáška, proslovená při té příležitosti. V ní dal průchod svému resentimentnímu pojetí srbské historie, když mj. vyjádřil, že v Evropě 20. století nežije jiný národ, který by byl tak zatížen historií, a který by přinesl takové oběti za osvobození a pokrok, jako národ srbský: V průběhu jednoho století Srbové přežili první světovou válku a fašistickou a ustašovskou genocidu, během nichž byl, díky nesmírným fyzickým ztrátám, národ doveden na samou hranici fyzického přežití. „*Jaký jsme to lid, jaký jsme to národ,*“ horoval spisovatel, „*když ve válce tak lehce umíráme za svobodu, již poté v míru ztrácíme!*“⁷⁹⁸

Problémy vzrůstajícího nacionalismu se zabývalo samozřejmě množství komunistických grémií. Byť však byli někteří intelektuálové velmi břitcí ve svých kritikách panujícího řádu, vládnoucí elita na tuto kritiku již v 70. letech reagovala spíše blahosklonně a pouze v nejkřiklavějších případech se uchýlovala k represí, jež v Srbsku po roce 1981 v podstatě ustala. Skutečnost, že ke všem těmto projevům mohlo docházet v míře, která zasluhovala pozornost nejvyšších míst, ovšem zároveň svědčí o tom,

796 AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu - informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1978, č. 1-9. JOVIĆEVIĆ, Vladimir (člen výkonného výboru predsednictva ÚV SKS): *Neposredni zadaci Saveza komunista Srbije u borbi protiv nacionalističkih pojava. Uvodna reč.* In: Informativni bilten 3/1978, s. 3.

797 AS, fond SKS-CK, 1966–1972, kart. 151. Komisija CK SKS za informisanje i propagandu. VII. díl, složka Analitičko odeljenje CK SKS, materiál *Izbor stavova o međunacionalnim odnosima i nacionalizmu* (červen 1972), referát Petra STAMBOLIĆE na VI. kongresu SKS nazvaný *Izveštaj o radu CK SKS između V i VI kongresa*, s. 24.

798 ČOSIĆ, Dobrica: *Stvarno i moguće: članci i ogledi.* Rijeka 1982, s. 126–131.

že i po pádu komunistického vedení Marka Nikeziće – tzv. srbských liberálů (kteří ovšem právě k nacionalistickým projevům liberalitu neprojevovají) byla srbská komunistická scéna poměrně benevolentní a rozhodně ideově nekontrolovala všechna média, a vůbec již ne vysokoškolská a akademická pracoviště.

Projevům „*velkosrbského nacionalismu, albánského iredentismu a maďarského tradicionalismu*“, jak zněla epiteta constans, spojovaná komunistickými ideology s projevy nacionalismu jednotlivých jugoslávských národů, se věnovalo zasedání předsednictva ÚV SKS 26. prosince 1977. Analytický materiál, který z tohoto jednání vyšel, na poměry neobyčejně konkrétní a otevřený, upozorňuje na některé jevy, které byly typické pro celé následující období až do rozpadu Jugoslávie, a má tak obecnější význam. Svědčí mj. o tom, že kritické myšlení v řadách jugoslávských komunistických analytiků bylo ve srovnání s vývody ideologických grémií zemí reálného socialismu skutečně na úrovni. Materiál upozorňuje na to, že nacionalisté glorifikují kulturní národní symboly a tím kulturu tlačí do provincionalismu, národovectví, k pocitům spokojenosti se sebou samou a k sebelásce. Pro kulturu svého národa mají ve všem zvláštní kritéria, zvláštní hodnotové systémy a pochopitelně také hodně zaujatosti, jež omezuje a někdy označuje jako zrádcovské jakékoli kritické hodnocení díla zabývajícího se národními atributy. Proto nacionalisté nevidí v multikulturním a multinárodním státě šanci k povznesení národní kultury, ale naopak k vyvolávání národnostních antagonismů. Analytici ÚV obzvláště zdůrazňovali nebezpečnost dvou postulátů srbského nacionalismu: hesla „*Srbsko je rozbité* (na tři části – pozn. V. Š.), *proto Srbové do střehu, buďte jednotní*“, jež mělo být výrazem nedůvěry k ostatním jugoslávským národům a nevíry ve federální systém, „*založený na rovnoprávnosti všech národů a národností*“, a autarkický slogan „*Srbsko, bude-li třeba, si vystačí samo*“, což již ani neměl být výraz srbského separatismu, ale přímo útok na jugoslávské politické zřízení.

Ve vztahu k autonomiím převládalo mezi zastánci národoveckého myšlení přesvědčení, že se jedná o státy ve státě, v nichž příslušníci menšin mají větší práva než Srbové, ale stejně nejsou spokojeni a neustále pokukují po mateřských státech, jakkoli je v nich život mnohem horší. Tento postoj sice téměř přesně vystihoval skutečný stav věcí, ale z hlediska ideologie „bratrství a jednoty“ byl z komunistického pohledu nepřijatelný.

Ve vztahu k albánské národnosti na Kosovu se srbský nacionalismus podle analytiků projevoval zejména zdůrazňováním nedotknutelného srbského historického práva na Kosovo a tezemi o legalizaci práva Albánců na majorizaci jiných národností v autonomii a o legalizaci albánského separatismu v albánském kosovském vedení. Zdůrazňovaly se ovšem také „*spekulace o migracích srbského a černohorského obyvatelstva*“ a obviňování Albánců ze strany „*srbských nacionalistů*“, že vytvářejí psychózu o tom, že je srbské a černohorské obyvatelstvo na Kosovu nežádoucí a že snižují

a podceňují kulturní a historické hodnoty obou národností.⁷⁹⁹ Způsob, jakým je výčet podán, znovu dokládá, že SKS, resp. alespoň její vedení, v této době ještě zprávy o srbském vystěhovalectví a útocích na srbské kulturní památky nevidělo, či spíše nechtělo vidět, a jakékoli zmínky o nich považovalo za narušování jugoslávské jednoty a pospolitosti.

Pokud jde o albánský nacionalismus, analytici ÚV ve zmiňovaném materiálu skutečně nátlak na srbské a černohorské obyvatelstvo nebrali v potaz. Toto téma se po vystoupení Dobrici Čosiće a Jovana Marjanoviće evidentně stalo dalším z četných ideologických tabu. Upozorňují však na jiné projevy, které se v literatuře příliš nezdůrazňují. Totiž, že albánský „nacionalismus“ pohlíží na srbský a černohorský národ jako na základnu „rankovičouštiny a státního hegemonismu“. Že obviňuje jiné jugoslávské národy, ale zejména srbský, za těžké dědictví a nerozvinutost Kosova, že zdůrazňuje, že Kosovo je ekonomicky vykořisťováno! Pozoruhodná byla i informace o tom, že albánský nacionalismus negoval existenci turecké národnosti na Kosovu!⁸⁰⁰ V intelektuálních albánských kruzích se v té době stále častěji hovořilo o tom, jak byla při mírových jednáních po první světové válce učiněna Albáncům křivda tím, že byl jejich etnický prostor rozdělen, zdůrazňovalo se také, že v roce 1945 se nemělo přistoupit na to, aby se Kosovo stalo autonomií Srbska. Byly to diskuse povýtce akademické, výše jsme ostatně ukázali, že na mírových jednáních se spíše jednalo o bytí a nebytí Albánie než o sjednocování albánského etnického prostoru a že v roce 1945 nebyl nikdo, kdo by dokázal vznést námitky proti připojení Kosova jako autonomie k Srbsku, nicméně tyto „staré křivdy“ jen podporovaly přesvědčení o nespravedlnostech a nerovnoprávnosti, již bylo údajně albánské etnikum v Jugoslávii vystaveno. V souvislosti se znovu se šířícím kosovským kultem u srbského národa a jeho přesvědčení o tom, že Kosovo je kolébkou srbské kultury, státnosti a duchovnosti (viz níže), se mezi kosovskými Albánci stále častěji hovořilo o ilyrském původu Albánců, o tom, že právě oni jsou původním balkánským etnikem a mají tedy nejen na Kosovo historické právo. Součástí nacionalistického diskurzu kosovskoalbánské inteligence bylo také zpochybňování dosavadních sčítání obyvatelstva s tím, že Albánců bylo „jistě“ mnohem více. Své činila i propaganda z Albánie. Přispívala k tomu, že se na sousední stát velká část kosovských Albánců dívala jako na ideální stát, v němž nejsou nezaměstnaní a jenž funguje bez zahraničních půjček. Národní euforii vyvolávala také poměrně intenzivní, byť většinou jednostranná (z Albánie na Kosovo) kulturní spolupráce, zejména hostování folklórních a estrádních souborů, v jejichž produkci byly zastoupeny četné nově vytvořené pseudofolklórní písně s národně-romantickým a vlaste-

799 AS, fond SKS-CK, 1977-1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS - dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 28-30.

800 Tamtéž, s. 33.

neckým obsahem glorifikující albánské historické osobnosti. Na vzrůst albánského nacionalismu měly výrazný vliv i oslavy 100. výročí založení Prizrenské ligy. Akce spojené s výročím se konaly v průběhu celého roku, často těsně koordinovaně s Albánií. Jedním z vrcholů oslav byla vědecká konference, která začala v Prištině 10. června 1978, aby pak pokračovala od 12. června v Tiraně, kde se s referáty zúčastnilo třináct kosovských badatelů. Celkově měly oslavy velký vliv především na albánskou mládež, v níž probouzely romantický nacionalismus a touhu angažovat se v národním hnutí. Jak poznamenává Petrit Imami, po oslavách 100. založení Prizrenské ligy hranice mezi afirmací albánské národnosti v Jugoslávii a albánským nacionalismem definitivně zmizela.⁸⁰¹

Kosovský kult

V druhé polovině sedmdesátých letech, v atmosféře jistého politického uvolnění a opadávání politické represe, začíná v srbské společnosti znovu povolna sílit vliv autokefální Srbské pravoslavné církve, která se začala, zpočátku velmi nesměle, vymaňovat z nedůstojného postavení na okraji společnosti, kam ji zatlačil agresivní ateismus jugoslávské komunistické strany. Přestože SPC nebyla pronásledována tak, jako např. Ruská pravoslavná církev, byla její činnost v Titově Jugoslávii maximálně marginalizována a omezena prakticky pouze na chrámový prostor. Míra atheisace či náboženské lhostejnosti srbské společnosti proto samozřejmě odpovídala tomuto stavu⁸⁰² a nelišila se od situace např. v komunistickém Československu. K obnovení svého vlivu na společnost se sice církev propracovala až na konci 80. let, výše zmiňovaný materiál analytiků ÚV SKS ovšem dokazuje, že snahu o obnovování a posilování své tradiční role „*jediného a nejautentičtějšího strážce kulturního dědictví srbského národa*“ začala církev vyvíjet již tehdy. Komunistická analýza upozorňuje především na církvi zastávaný postulát o „*mučednictví srbského národa*“, spojovaný zejména s tzv. *kosovským kultem*. Všechny oběti, které národ položil na „oltář vlasti“ i jako oběť za jiné, podněcovaly podle některých teologů přesvědčení o tom, že srbský národ byl Bohem (komunističtí analytici napsali ovšem Prozřetelností) vybrán, aby trpěl a byl odměněn za všechna přikoří (nebeským královstvím).

Zmiňovaný kosovský kult nebo mýtus, pěstovaný v církevním podání, se odvíjí od ústřední události celé srbské historie, jíž v národním povědomí

801 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 333.

802 Údaje srbských historiků a etnologů poukazujících na nízký stupeň náboženské praxe (zejména mezi Srby) ve venkovských oblastech jsou ovšem známy i z dřívější doby. Např. srbský historik Čedomilj Mijatović před první světovou válkou tvrdil, že „*náboženské citění Srbů není hluboké... Jejich kostely zejí, kromě velkých církevních svátků, prázdnou, církev považují ... za politickou instituci, spojenou nějakým tajemným způsobem s existencí národa...*“ Viz ZDRAVKOVIĆ, Helena: *Politika žrtve na Kosovu*. Část 23, Danas, 5-6. 11. 2005, s. 18.

Srbů byla a stále zůstává bitva na Kosově poli v roce 1389. Jakkoli dodnes není zřejmé, byla-li tato bitva vůbec porážkou (a přestože je zřejmé, že neznamenal momentální konec srbské samostatnosti a začátek tureckého panství nad srbskými zeměmi), brzký vznik tzv. kosovské legendy všechny historické skutečnosti zatlačil do pozadí. Kosovská legenda získávala díky epickému zpracování v hrdinském eposu v průběhu staletí stále více mytologický charakter, obsahující momenty mučednictví, sebeobětování, neohroženosti a pevné víry, i motivy hrdinství a zrady. Zahrnovala v sobě politickou symboliku víry a národa, k níž se srbský národ rád uchýlil a jež bývala často využívána k ospravedlnění politických či nacionálních cílů.⁸⁰³ Obraz knížete Lazara, velitele koaličního vojska (kromě Srbů a Bosňanů v něm bojovali i Bulhaři a Albánci), jemuž se podle legendy, předávané v epickém zpěvu, před bitvou zjevil prorok Eliáš s poselstvím Panny Marie, aby si vybral mezi královstvím pozemským (kapitulací, resp. dohodou s Turky) a Královstvím Božím (bitvou, v níž zahyne), jenž při rozhodování „vědomě“ vybírá to druhé (později široce využívaný výraz **kosovské rozhodnutí**), obraz bojovníků přecházejících bojem za víru do Království nebeského, to vše dodává legendě transcendentální charakter. Rozhodnout se kosovsky tedy znamená přijmout myšlenku, že ten, kdo je poražen, vlastně vítězí.⁸⁰⁴ V samé podstatě kosovského mýtu, v jeho základě, stojí morální triumf oběti. Podle interpretace kosovského mýtu teology Srbské pravoslavné církve tedy Srbové ve své historii přijímají, z důvodů vysoce mravních, etických, ba eschatologických, ve jménu vyšší pravdy porážku. Obětují se za jiné – za křesťanskou Evropu (v boji proti Turkům), za svobodu jihoslovanských bratří (v první i druhé světové válce) – vděku se však za svůj čin nedočkávají. Odtud resentimentní uraženost, výčitka vůči druhým, kteří nedokáží ocenit morální srbský čin.

Kosovský mýtus má ovšem i jiný výstup, jehož vyznění není eschatologické. Tímto výstupem je tzv. **kosovský slib či přísaha**, že Kosovo, ztracené v bitvě (a v recentní době znovu ztrácené), bude opět osvobozeno a bude srbské. Vzhledem k tomu, že kosovské rozhodnutí a kosovská přísaha jsou pouze dvěma stranami téže mince, je zřejmé, že kosovský mýtus nebyl pouze filozofií porážky a smrti. Obě součásti mýtu totiž vždy tvořily jeden celek – srbský národ porážku přijme (a morálně zpracuje), ale nikdy se nesmíří s nabízenou skutečností, že je tak jednou provždy.

803 LJUBINKOVIĆ, Nenad: *Kosovska bitka u svome vremenu i u vidjenju potomaka ili logika razvoja epskih legendi o kosovskom boju*. In: Kosovo u pamćenju i stvaralaštvu. Beograd 1989, s. 133.

804 Jak ale správně upozorňuje Miroslav ŠESTÁK (*Bitva na Kosovském poli 15. / 28. 6. 1389*. Slovánský přehled 75 [1989], s. 446), samotné srbské prameny neznají onu notu rezignace, příznačnou pro lidové podání, jakoby Lazar a jeho spojenci šli vědomě do beznadějně bitvy. Srbská šlechta bezesporu věřila v úspěch a směle vstoupila do boje, jehož alternativou bylo pouze dobrovolné přijetí turecké nadvlády. Ve hře byla i otázka cti, „*té velké síly feudální bojovnosti*“ a nepochybně moment náboženský (byť na turecké straně bojovaly taktéž velké oddíly jejich křesťanských vazalů).

Výše jsme viděli, že kosovské rozhodnutí bylo označováno za historický osud srbského národa, kosovská přísaha pak, podle recentní interpretace, měla být „jedním z pilířů morálního bytí srbského národa“, a dokonce „hlavním zákonem, jehož se Srbové po staletí drželi, připravující se na věky budoucí“. Žít pro osvobození Kosova, to byla ta „vnitřní síla, která národ spojovala a sjednocovala“. Či jinak řečeno, „kosovská přísaha se stala vertikálou srbské historie, neboť Srbové nezapomněli, že jsou vyhnáni ze země, která byla pokladnicí všeho nejdrahocennějšího, co ve své historii vytvořili“.⁸⁰⁵

Již zmiňovaná komunistická analýza v této souvislosti odhaluje, že v určitých obdobích mohl mít mytologický prožitek národa se všemi svými kulty obrannou, integrativní a mobilizující funkci před nebezpečími, které národu zvenčí hrozily. Ale v celé řadě jiných okolností mytologizace národa vedla k přesvědčení, že všechny oběti za vlast musí být dříve nebo později stonásobně zaplacené, resp. pomstěné. Kult mučednictví tedy s sebou nese i pomstu, a ta se vztahuje právě na Kosovo!⁸⁰⁶

Kosovský mýtus, reinterpretovaný srbskou národoveckou inteligencí i pravoslavnými teology na „současné události“, se tak stal důmyslnou politickou propagandou, zpřítomňující mytická rozhodnutí středověkých srbských hrdinů k prosazování politických a nacionálních cílů současnosti, včetně kritiky inferiority srbských komunistů, kteří tím, že přistoupili na novelizační a ústavní redefinice autonomií, zradili Srbsko jako Vuk Branković.⁸⁰⁷

Kosovo, podle interpreteace mýtu v dílech některých spisovatelů pravoslavné orientace, ale také v dílech národovecky zaměřené inteligence, tedy je považováno za svaté místo srbských dějin, pramen národního ducha a garanta národních hodnot. Podobného myšlení ve vztahu ke Kosovu ale v té době nebyli prosti ani někteří albánští intelektuálové. Kosovo považovali za dávnou albánskou zemi, spojnicí antické ilyrské a soudobé albánské identity jednoho a téhož etnika. V interpretaci národovecky laděných kosovsko-albánských intelektuálů bylo Kosovo také okupovanou kolébkou albánského národního obrození.⁸⁰⁸ Střet obou mýtů a jejich zastánců tak byl nevyhnutelný.

805 ZIROJEVIĆ, Olga.: *Kosovo u kolektivnom pamćenju*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 211.

806 AŠ, fond SKS-CK, 1977-1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS - dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 37-38.

807 Podle legendy byl za kosovskou porážku vinen mocný srbský šlechtic a vládce právě Kosova Vuk Branković, který v rozhodujících chvílích bitvy se svými šiky do boje nezasáhl, a tak zapříčinil porážku, a tedy i národní srbskou katastrofu. Historicky ovšem není Brankovićova zrada (podobně jako v případě Miloty z Dědic na Moravském poli) prokázána.

808 ŠUTOVIĆ, Milojica: *Kosovizacije Srbije i Jugoslavije*. In: Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini 36 (2007), s. 223.